

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ
ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΙΧΑΛΗΣ
ΡΕΠΠΑΣ

ΜΗΝ
ΕΝΟΧΛΕΙΤΕ
ΤΗ ΜΙΣ ΚΑΛΛΑΣ

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΙΚΗ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Μην ενοχλείτε τη Μις Κάλλας**
ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ: Αλέξανδρος Αντωνόπουλος, Μιχάλης Ρέππας
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Κατερίνα Λελούδη
ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Βίκη Αυδή
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Maria Callas, Vogue, 1956 του Horst P. Horst
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά, Ελένη Σταυροπούλου

© Αλέξανδρος Αντωνόπουλος, Μιχάλης Ρέππας
© Φωτογραφίας εξωφύλλου: Horst P. Horst, Vogue/Conde Nast
© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2020

Πρώτη έκδοση: Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ, Μάρτιος 2021

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-3768-2
Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-3769-9

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.	PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.
<i>Από το 1979</i>	<i>Publishers since 1979</i>
Έδρα:	Head Office:
Τατοίου 121, 144 52 Μεταμόρφωση	121, Tatoi Str., 144 52 Metamorfossi, Greece
Βιβλιοπωλείο:	Bookstore:
Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα	13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece
Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550	Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550

e-mail: info@psychogios.gr
www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ
ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΙΧΑΛΗΣ
ΡΕΠΠΑΣ

ΜΗΝ
ΕΝΟΧΛΕΙΤΕ
ΤΗ ΜΙΣ ΚΑΛΛΑΣ

Το «Μην ενοχλείτε τη Μις Κάλλας» είναι μια μυθιστορηματική βιογραφία της μεγάλης τραγουδίστριας μέσα από πέντε συναντήσεις που είχε μαζί της ο Αλέξανδρος Αντωνόπουλος. Πρώτη φορά τη συνάντησε το 1958, όταν αυτή ήταν 35 ετών και αυτός 11, και τελευταία το 1973, όταν αυτή ήταν 50 και αυτός 26.

Περιεχόμενα

1958 Η ΠΡΩΤΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ	11
1959 Η ΚΡΟΥΑΖΙΕΡΑ	25
1960 <i>ΝΟΡΜΑ</i> ΣΤΗΝ ΕΠΙΔΑΥΡΟ	35
1961 Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ	39
1934 ΝΕΑ ΥΟΡΚΗ	45
1937 ΑΘΗΝΑ	53
1938-1939 ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΜΑΘΗΤΕΙΑΣ	61
1940-1943 ΟΙ ΑΡΙΕΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ	69
1944-1945 ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	85
1946-1950 ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ	99
1951-1953 Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΜΑΡΙΑΣ ΜΕΝΕΓΚΙΝΙ	111
1952-1954 Η ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ	119
1954-1958 ΝΤΙΒΙΝΑ	125
1959-1961 ΩΝΑΣΗΣ	145
1962 ΑΝΤΙΟ, <i>ΜΗΔΕΙΑ</i>	165
1963 ΜΙΑ ΚΑΝΑΔΕΖΑ ΓΚΕΪΣΑ	171
1964 Η ΤΡΙΤΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ	181
1965-1966 ΑΝΤΙΟ, <i>ΝΟΡΜΑ</i> , ΑΝΤΙΟ, <i>ΤΟΣΚΑ</i> , ΑΝΤΙΟ, ΟΠΕΡΑ	189

1967 Η ΤΕΤΑΡΤΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ	195
1968 Η ΜΕΓΑΛΗ ΕΞΑΓΟΡΑ	201
1969 Η ΒΟΥΒΗ <i>ΜΗΔΕΙΑ</i>	211
1970 Η ΑΛΗΘΕΙΑ	217
1971-1972 MASTERCLASS	223
1973 Η ΠΕΜΠΤΗ ΚΑΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ	227
1974 ΑΥΤΑΠΑΤΕΣ	235
1975 «Ah! non credea mirarti sì presto estinto, o fiore»	239
1976 «La carte impitoyable répétera la mort»	243
1977 Η ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ	245

1958

Η ΠΡΩΤΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ

Τη γνώρισα το 1958 στο Ντάλας. Αυτή ήταν μόλις 35 ετών και εγώ 11. Βέβαια, στα μάτια ενός εντεκάχρονου μια γυναίκα 35 ετών μοιάζει πολύ μεγάλη. Κι όταν αυτή η γυναίκα είναι η Μαρία Κάλλας, φανταστείτε πόσο ψηλή και επιβλητική μου φαινόταν. Εγώ βρέθηκα στο Ντάλας μαζί με τη γιαγιά μου και τον άντρα της γιαγιάς μου, που εγώ τον έλεγα παππού. Ο παππούς μου λοιπόν θα σκηνοθετούσε την Κάλλας στη *Μήδεια* του Κερουμπίνι. Εγώ τη *Μήδεια* την ήξερα από τη γιαγιά μου. Την είχε παίξει πολλές φορές στην Επίδαυρο, σε σκηνοθεσία του παππού μου. Η γιαγιά μου, η Κατίνα Παξινού, ήταν η πιο θρυλική μεταπολεμική ηθοποιός της Ελλάδας. Μαζί με τον άντρα της Αλέξη Μινωτή υπήρξαν οι σημαντικότεροι ερμηνευτές της αρχαίας τραγωδίας και του κλασικού ευρωπαϊκού ρεπερτορίου στη χώρα μας. Το 1939 βρέθηκαν στο Λονδίνο με το Εθνικό Θέατρο της Ελλάδας. Η Παξινού έπαιξε την *Ηλέκτρα* του Σοφοκλή και ο Μινωτής τον *Άμλετ* του Σαίξπηρ. Η υποδοχή του αγγλικού κοινού ήταν τόσο ενθουσιώδης, που κάλεσαν την Παξινού να παίξει την επόμενη χρονιά στο Duchess Theatre τους *Βορικόλακες* του Ίψεν. Αλλά η επόμενη χρονιά ήταν το 1940. Με την κήρυ-

ξη του πολέμου η γιαγιά μου βρέθηκε να παίζει *Βοικόλακες* στο βομβαρδιζόμενο Λονδίνο και αποκλείστηκε εκεί. Το '41, στην προσπάθειά της να φύγει από την Αγγλία, επιβιβάζεται κρυφά σε ένα αντιτορπιλικό. Το αντιτορπιλικό βυθίζεται από γερμανικό υποβρύχιο και εκείνη βρίσκεται για μια βδομάδα στη μέση του Ατλαντικού σε μια λέμβο μαζί με μια ντουζίνα ναυτικούς. Τους περισυλλέγει κάποια στιγμή ένα αμερικανικό σκάφος και λίγες μέρες μετά η Παξινού βρίσκεται μόνη, χωρίς χαρτιά, χωρίς χρήματα και χωρίς να γνωρίζει άνθρωπο, στη Νέα Υόρκη. Το πώς αυτή η γυναίκα από εκείνη την κατάσταση βρέθηκε το 1943 να παίρνει Όσκαρ δεύτερου γυναικείου ρόλου για την Πιλάρ στο *Για ποιον χτυπά η καμπάνα* είναι μια ιστορία που πρέπει να καταγράψω μιαν άλλη στιγμή. Χάρη στη γιαγιά μου, γνώρισα τεράστιες προσωπικότητες της τέχνης. Από τον Γκάρι Κούπερ, τη Μέριλιν Μονρόε και τη Σοφία Λόρεν μέχρι τον Λουκίνο Βισκόντι, τον Ελία Καζάν και τον Ζαν Ρενουάρ. Γιατί από το 1942 μέχρι το 1952 η Παξινού έμεινε στην Αμερική και έκανε πολλές ταινίες, μέχρι που κάποια στιγμή αποφάσισε να επιστρέψει στην Ελλάδα για να παίξει τους μεγάλους θεατρικούς ρόλους που λαχταρούσε, στη γλώσσα της.

Εγώ γεννήθηκα εκεί. Στην Αμερική. Το 1947. Μετά τον πόλεμο ο παππούς και οι γονείς μου μετακόμισαν στις ΗΠΑ. Το σπίτι μας ήταν 150 Medio Drive, Brentwood, Los Angeles. Δίπλα μας ακριβώς έμενε ο Γκρέγκορι Πεκ. Η πρώτη γλώσσα που μίλησα ήταν τα αγγλικά. Το 1952 που γυρίσαμε στην Ελλάδα ήμουν 5 ετών και, απ' ό,τι μου λένε, έκανα κόπο για να μάθω να μιλάω καθαρά ελληνικά. Το 1958 επιστρέφω για πρώτη φορά στις ΗΠΑ. Φανταστείτε το σοκ. Από την τραυματισμένη μεταπολεμική Αθήνα, με τα μικρά και χαμηλά κτίρια, τους στενούς δρόμους και τα λιγοστά αυτοκίνητα, βρέθη-

κα σε έναν κόσμο γεμάτο θόρυβο και κίνηση. Ψηλά κτίσματα, φαρδιοί δρόμοι και ένας κόσμος πολύχρωμος που περπατάει βιαστικά και μιλάει αγγλικά. Εγώ βέβαια μιλούσα αγγλικά στα πέντε πρώτα χρόνια της ζωής μου, αφού γεννήθηκα στην Αμερική, αλλά μέσα σε έξι χρόνια τα είχα ξεχάσει κάπως και δυσκολευόμουν. Αυτό με ενοχλούσε πολύ. Να μιλούν γύρω μου και να δυσκολεύομαι να καταλάβω. Γιατί μιλούσαν όλοι αγγλικά. Όχι μόνο οι Αμερικάνοι. Και η γιαγιά μου, ο παππούς μου, όλοι. Αυτό το τελευταίο το ένιωθα σχεδόν σαν προδοσία. Ήταν η πρώτη φορά στη ζωή μου που αισθανόμουν τόσο μόνος.

Το μόνο που με παρηγορούσε σε αυτή την παράξενη χώρα ήταν ένα καινούργιο φαγητό που δεν είχα ξαναφάει. Το χάμπουργκερ. Αν δεν υπήρχαν τα χάμπουργκερ, θα ζητούσα να φύγουμε αμέσως και να γυρίσουμε στην Αθήνα. Γιατί δεν ήταν μόνο η πόλη του Ντάλας που με φόβιζε κάπως. Ήταν και η συγκεκριμένη *Μήδεια* που ετοιμάζε ο παππούς γι' αυτή τη Μις Κάλλας. Η *Μήδεια* που έπαιζε η γιαγιά μου στην Επίδαυρο ήταν αλλιώς. Ήταν οικεία. Γιατί, πρώτα απ' όλα, μιλούσε. Και, δεύτερον, μιλούσε ελληνικά. Αυτή εδώ στη ζωή της μιλούσε αγγλικά και στη σκηνή τραγουδούσε. Και δεν έφτανε που τραγουδούσε. Τραγουδούσε σε μια άλλη, εντελώς άγνωστη σε μένα, γλώσσα. Ιταλικά. Τη φοβόμουν αυτή την ψηλή γυναίκα. Με το που άρχιζε η Μις Κάλλας την πρόβα, εγώ κρυβόμουν στα πιο απίθανα μέρη του θεάτρου. Με τη γιαγιά μου η *Μήδεια* δε μου φαινόταν καθόλου τρομακτική. Ίσως γιατί ήταν η γιαγιά μου, και ό,τι έκανε η γιαγιά μου στο θέατρο δεν το έπαιρνα και πολύ στα σοβαρά. Μου είχαν μάθει ότι η γιαγιά και ο παππούς αυτά που κάνουν στο θέατρο τα κάνουν στα ψέματα. Από τις *Μήδειες* της γιαγιάς μου στην Επίδαυρο θυμάμαι πιο πολύ τα σάντουιτς που μου

έφτιαχνε πριν από την πρόβα, τις εκδρομές με την Oldsmobile του παππού στα γύρω χωριά, τα μπάνια στη θάλασσα και τις μαρίδες και τα κεφτεδάκια στα παραλιακά ταβερνάκια. Κάθε έργο της γιαγιάς και του παππού στην Επίδαυρο ήταν για μένα πανηγύρι.

Αυτή εδώ η *Μήδεια* δεν είχε τέτοια. Η Μις Κάλλας δεν έφτιαχνε ούτε σάντουιτς ούτε κεφτεδάκια ούτε τηγανητή μαρίδα. Ήταν μια απόμακρη και μυστηριώδης βασίλισσα. Είχε τεράστια μάτια, μεγάλα πυκνά φρύδια και ένα σαρκώδες στόμα, που οι άκρες του έγερναν προς τα κάτω. Ομολογουμένως ήταν η πιο *Μήδεια* απ' όλες τις *Μήδειες* που έχω δει. Έτρεμα όταν την έβλεπα. Φοβόμουν μην κάνει λάθος και αρπάξει εμένα αντί για τα παιδιά της και με σφάξει. Αλλά, παρ' όλο αυτό το μεγαλείο, όταν κατέβαινε από τη σκηνή, πήγαινε δίπλα σε έναν πανάσχημο κύριο που τον έλεγε «αμόρε». Δηλαδή «αγάπη μου». Αυτό κι αν μου φαινόταν ανεξιγήτο. Μια γυναικάρα μέχρι εκεί πάνω, μια θεά του Ολύμπου, να καταδέχεται να αγκαλιάζει έναν κοντό άντρα που έμοιαζε με βάτραχο. Και όχι μόνο ήταν σαν βάτραχος αλλά τον έλεγαν και Τίτα. Μα Τίτα; Είναι όνομα αυτό για έναν άντρα; Εγώ ήξερα μια Τίτα. Ένα κορίτσι από τη γειτονιά μας, που την έλεγαν Αφροδίτη και οι δικοί της τη φώναζαν Τίτα. Αυτό ναι. Αλλά αυτό τον κοιλαρά μεσόκοπο να τον λένε Τίτα μου φαινόταν πολύ γελοίο. Και να πεις ότι τον είχαν βαφτίσει Τίτα; Όχι. Κανονικά τον έλεγαν Μπατίστα. Αλλά η Μις Κάλλας επέμενε να τον φωνάζει με αυτό το σαχλό όνομα. Και όλο τον ρωτούσε: Πώς σου φάνηκε, Τίτα; Σου άρεσε, Τίτα; Είμαι σε σωστό δρόμο, Τίτα; Ωστόσο αυτή η γλύκα και η τρυφερότητα για τον Τίτα δε με έκανε να τη φοβάμαι λιγότερο. Σε κάθε πρόβα του παππού εξαφανιζόμουν κάπου στα παρασκήνια για να μη βλέπω αυτά τα μάτια που έβγαζαν φλό-

γες όταν η Μις Κάλλας έπιανε αυτές τις ψηλές νότες που με τρομοκρατούσαν.

Και μια μέρα, εκεί που ήμουν κρυμμένος πίσω από ένα σκηνικό, δε θυμάμαι τι έκανα, τι έσπρωξα, τι μετακίνησα, ξαφνικά ένας τοίχος του σκηνικού υποχώρησε, έγειρε, έγειρε, έγειρε και στο τέλος έπεσε στη σκηνή με κρότο. Εγώ στεκόμουν πίσω από τον πεσμένο τοίχο, κοιτώντας έντρομος τον θίασο και την ορχήστρα που σταμάτησαν την πρόβα. Και τότε ποιος είδε τον παππού μου και δεν τον φοβήθηκε.

«Αλέξανδρε», ούρλιαξε ο Μινωτής, «τι έκανες εκεί;»

«Παππού, δεν ήταν καλά καρφωμένο», του είπα εγώ, «γι' αυτό έπεσε».

«Διέκοψες την πρόβα, Αλέξανδρε. Μπορείς να καθίσεις λίγο ήσυχος; Μπορείς να μην ενοχλείς τη Μις Κάλλας;»

Θεέ μου, σκέφτηκα μέσα μου, ήρθε το τέλος μου. Αυτή η κακούργα η Μις Κάλλας θα με πιάσει και θα με σφάζει μαζι με τα δυο παιδιά της. Και έβαλα τα κλάματα. Τότε έγινε κάτι πολύ παράξενο. Η Μις Κάλλας, αντί να βγάλει το μαχαίρι και να μου επιτεθεί, έβαλε τα γέλια.

«Μην κάνεις έτσι, Αλέξανδρε», μου είπε στα ελληνικά.

Α, ήξερε ελληνικά! Αυτό με καθησύχασε κάπως. Αλλά πιο πολύ με καθησύχασε όταν μετά την πρόβα με κάλεσε στο καμαρίνι της και μου έδωσε να φάω σοκολάτα. Και τι σοκολάτα! Άσπρη! Εγώ δεν είχα ξαναδεί στη ζωή μου άσπρη σοκολάτα. Και ποιος ξέρει πώς έλαμψαν τα μάτια μου όταν τη δοκίμασα, γιατί η Μις Κάλλας μου είπε:

«Θα έρχεσαι κάθε μέρα μετά την πρόβα να σου δίνω σοκολάτα».

«Άσπρη;» τη ρώτησα.

Όχι ότι δε μου άρεσε η μαύρη σοκολάτα, αλλά γιατί να μην εξασφαλίσω την άσπρη, που μου άρεσε περισσότερο;

«Αφού θες άσπρη σοκολάτα, άσπρη θα έχεις», μου είπε αυτή.

Κι έτσι γίναμε φίλοι.

Έτσι, μαζί με την άσπρη σοκολάτα, άρχισα να εξοικειώνομαι με τις παράξενες μελωδίες του έργου που έπαιζε. Έγινα ένας μικρός φαν της όπερας χάρη στην άσπρη σοκολάτα της Μις Κάλλας. Όταν γυρίσαμε στην Αθήνα, η γιαγιά μου έδωσε πολλούς πολλούς δίσκους με όπερα. Και στους περισσότερους πρωταγωνιστούσε η φίλη μου. Η Μις Κάλλας. Έτσι αποφάσισα να γίνω μουσικός. Η άσπρη σοκολάτα και ο απέραντος κόσμος της μουσικής έγιναν για μένα δύο πάθη που δε με έχουν εγκαταλείψει μέχρι σήμερα.

Εκεί, στο Ντάλας, έγινα μάρτυρας ενός ακόμα γεγονότος, που πολύ λίγο το κατάλαβα τότε. Δε θυμάμαι αν ήταν η πρώτη ή η δεύτερη παράσταση του έργου, όταν η Κάλλας έλαβε ένα τηλεγράφημα από τη Νέα Υόρκη. Ο διευθυντής της Μετροπόλιταν Όπερας Ρούντολφ Μπινγκ της ανακοίνωνε με λίγες φράσεις πως διακόπτεται το συμβόλαιό της με τη Μετροπόλιταν. Η Μις Κάλλας απολυόταν. Φυσικά, δεν κατανοούσα το πρόβλημα, αλλά προφανώς εισέπραττα τον θυμό της. Ούρλιαζε και έβριζε όχι μόνο τον Ρούντολφ Μπινγκ αλλά και τον Αντόνιο Γκιρινγκέλι. Αυτό το θυμάμαι πολύ καλά, γιατί ρώτησα τη γιαγιά μου ποιος είναι αυτός ο κύριος που το όνομά του μοιάζει στα ελληνικά με τσιγκέλι και που θύμωσε τόσο τη Μις Κάλλας. Δε θυμάμαι τι μου απάντησε η γιαγιά μου, γιατί πολλά χρόνια μετά κατάλαβα πόσο βαρύ ήταν για τη Μαρία Κάλλας να την απομακρύνουν από τα δύο σημαντικότερα θέατρα όπερας του κόσμου. Γιατί ο μεν Γκιρινγκέλι λίγους μήνες πριν την είχε εξαναγκάσει να απομακρυνθεί από τη Σκάλα του Μιλάνου και εκείνη την ημέρα ο Ρούντολφ Μπινγκ την απέλυε από τη Μετροπόλιταν. Ήταν στην

απόλυτη κορυφή της καριέρας της και μέσα στην ίδια χρονιά υπέστη δυο τεράστια πλήγματα. Την έδιωχναν από τον φυσικό της χώρο. Την έβλεπα να ασφυκτιά μέσα στο καμαρίνι, να ουρλιάζει και στεναχωριόμουν. Γιατί είδα ξαφνικά τη θεά του Ολύμπου να δακρύζει και να κλαίει. Κι αυτό μου έφερε κι εμένα δάκρυα. Γιατί να το κάνουν αυτό στη Μις Κάλλας; Γιατί να τη στεναχωρούν τόσο; Άσε που με όλη αυτή τη σύγχυση ξέχασε να μου δώσει και σοκολάτα εκείνο το βράδυ. Ποτέ δε θα ξεχάσω πώς ούρλιαζε και απειλούσε. Και έλεγα μέσα μου: Ευτυχώς που δεν είναι εδώ ούτε αυτός ο Μπινγκ ούτε ο άλλος ο Γκιρινγκέλι, γιατί με τέτοια νεύρα που είχε η Μις Κάλλας σίγουρα θα τους έσφαζε με το μαχαίρι της Μηδειας και θα πήγαινε και φυλακή μετά.

Προφανώς, όλες αυτές οι φωνές και οι απειλές εναντίον του Μπινγκ και του Γκιρινγκέλι συνέβησαν στο καμαρίνι μπροστά σε λίγους ανθρώπους. Γιατί σήμερα που βλέπω στο YouTube τη συνέντευξη που έδωσε εκείνη την ημέρα ελάχιστα μου θυμίζει τη Μις Κάλλας που είδα εγώ εκείνο το βράδυ στο καμαρίνι. Η Κάλλας στο καμαρίνι ήταν μια μαινάδα. Η Κάλλας της συνέντευξης έχει απόλυτη αυτοκυριαρχία. Κάποιες στιγμές βέβαια το βλέπει κανείς το μάτι της τίγρης, αλλά γενικώς είναι πολύ ήρεμη και ήπια για την τεράστια προσβολή που υπέστη. Ναι. Εγώ τη βραδιά εκείνη τη θυμάμαι εντελώς διαφορετική. Μπορεί επειδή στα παιδικά μου μάτια τα πάντα διαστέλλονταν και έπαιρναν άλλες διαστάσεις. Μπορεί επίσης επειδή η ανθρώπινη μνήμη γενικώς είναι ένας ατελής μηχανισμός, που αλλοιώνει τις παραστάσεις, μεταθέτει τα δεδομένα και αναπλάθει τα συμβάντα, δημιουργώντας στο μυαλό μας εικόνες και ιστορίες που δεν ταυτίζονται απόλυτα με τα γεγονότα που ζήσαμε. Ακόμα και το ρούχο της Μις Κάλλας που θυμάμαι εγώ είναι αλλιώς από αυτό που βλέπω

στο YouTube. Εγώ τη θαμάμαι με ένα μάλλον ανοιχτόχρωμο ρούχο. Στο βίντεο τη βλέπω με σκούρο. Αυτή η αντίφαση έχει δύο εξηγήσεις: Ή στο καμαρίνι φόρεσε μια πρόχειρη ανοιχτόχρωμη ρόμπα, την οποία έβγαλε για να εμφανιστεί στους δημοσιογράφους, ή εγώ στο μυαλό μου έχω μπερδέψει το ρούχο της Μήδειας με το ρούχο της Νόρμα. Ό,τι κι αν συνέβη δε θα το μάθω ποτέ. Το μόνο σίγουρο είναι η οργή και ο πόνος που ένωσε η Κάλλας με αυτή την απόλυση.

Λένε πολλά για την απόλυσή της. Αλλά ποιος μπορεί να ξέρει ποια από τις δυο πλευρές είχε δίκιο; Η Κάλλας ή ο Μπινγκ; Κάποιοι ισχυρίζονται ότι η Κάλλας είχε όλο και πιο μεγάλες απαιτήσεις σε σχέση με τον έλεγχο των παραστάσεων όπου πρωταγωνιστούσε. Να επιλέγει αυτή μαέστρο, σκηνοθέτη, σκηνογράφο, ενδυματολόγο και πρωταγωνιστές. Είναι γνωστό το ανέκδοτο που κυκλοφορούσε εις βάρος της σχετικά με την αμοιβή της στη Μετροπόλιταν. Λένε ότι ο Μενεγκίνι απαίτησε από τον Μπινγκ αμοιβή κατά ένα δολάριο υψηλότερη από την αμοιβή οποιουδήποτε άλλου καλλιτέχνη για λόγους συμβολικούς και ότι ο Μπινγκ αρνήθηκε αυτό το ένα δολάριο. Ποιος όμως μπορεί να επιβεβαιώσει ή να διαψεύσει μια τέτοια ιστορία;

Γενικώς, το 1958 πρέπει να ήταν το σημείο καμπής της καριέρας της Μαρίας Κάλλας. Αυτή η χρονιά ξεκίνησε άσχημα ήδη από τις πρώτες μέρες της. Στις 2 Ιανουαρίου η Κάλλας δίνει παράσταση της *Νόρμα* στην όπερα της Ρώμης. Είναι άρρωστη και παρακαλεί να αναβληθεί η παράσταση. Η διεύθυνση του θεάτρου δε θέλει να ακούσει κουβέντα. Στη συγκεκριμένη παράσταση θα παρευρεθεί όλος ο καλός κόσμος της Ρώμης και ο πρόεδρος της Δημοκρατίας. Η Κάλλας χωρίς τη θέλησή της προσέρχεται στο θέατρο, αλλά οι δυνάμεις της την εγκαταλείπουν σύντομα. Οι γιατροί συνιστούν

να μην εμφανιστεί στη σκηνή. Η διεύθυνση του θεάτρου και πάλι αρνείται κάθε τέτοια συζήτηση. Η Κάλλας τραγουδάει την πρώτη πράξη. Είναι πολύ αδύναμη. Πράγμα που φαίνεται προφανώς και στη μειωμένη απόδοσή της στον ρόλο. Και στο τέλος της πρώτης πράξης ακούγεται μια φωνή από τον δεύτερο εξώστη να λέει:

«Πληρώσαμε τόσα χρήματα για να ακούσουμε αυτό;»

Χίλιες φορές έχω προσπαθήσει να αναπαραστήσω στο μυαλό μου αυτή τη σκηνή. Μια γυναίκα προδομένη από το σώμα της να ακούει αυτή την αισχρή φράση. Σκέφτομαι τα μαύρα μάτια της έκπληκτα να ψάχνουν τον ένοχο στο σκοτάδι του εξώστη. Μάταια φυσικά. Ο φθόνος κρύβεται πάντα στο ανώνυμο πλήθος και στο σκοτάδι. Και караδοκεί να μας βρει στη δύσκολη στιγμή μας. Και αυτή η στιγμή ήταν πολύ δύσκολη για την Κάλλας. Τη φαντάζομαι να επιστρέφει ράκος στο καμαρίνι και να ακυρώνει την παράσταση. Τους υπευθύνους του θεάτρου να την παρακαλούν κι αυτή ανένδοτη να αρνείται να βγει ξανά στη σκηνή εκείνο το βράδυ. Ποιος ξέρει ποια φαντάσματα από το παρελθόν, ποιοι φόβοι την τρόμαξαν! Τι ρήγμα άνοιξε μέσα της αυτή η απαίσια φράση! «Πληρώσαμε τόσα χρήματα για να ακούσουμε αυτό;»

Δεν ήταν ούτε η πρώτη ούτε η τελευταία φορά που η Κάλλας θα δοκίμαζε το πικρό αντίτιμο της λατρείας. Τον φθόνο. Δυστυχώς, τα άτομα που λατρεύει ο κόσμος την ίδια στιγμή τα μισεί. Τα φθονεί και τα ζηλεύει. Και όσο πιο μεγάλη η λατρεία που απολαμβάνουν αυτά τα άτομα τόσο πιο σκληρός και ο φθόνος. Και ο τρόπος που οι άνθρωποι λάτρευαν την Κάλλας ήταν τόσο δυνατός όσο και το μίσος τους εναντίον της. «Πληρώσαμε τόσα χρήματα για να ακούσουμε αυτό;» Ήταν φυσικό να τρέξει, να φύγει, να δραπετεύσει από αυτήν τη βίαιη επίθεση. Μια επίθεση που μοιάζει με τόσες

άλλες άδικες επιθέσεις που έχει υποστεί στη ζωή της. Ήδη από τα πρώτα βήματα της καριέρας της στην Αθήνα του πολέμου, η Μαριάννα Καλογεροπούλου υπέστη τα πάντα, από την ύπουλη υπονόμευση μέχρι την καταδίωξη και τη διαπόμπευση. Η Κάλλας από τα νεανικά της χρόνια ήταν χορτάτη από το μίσος των ανθρώπων. Και η φράση «Πληρώσαμε τόσα χρήματα για να ακούσουμε αυτό;» ανάστησε μέσα της όλες τις πικρές μνήμες, αλλά όχι μόνο. Ήταν και ένας κακός χρησμός για το μέλλον. Η Μαρία μέσα της εκείνη την εποχή ήξερε ότι η φωνή της δεν είχε πια τη δύναμη και τη λάμψη που την έκαναν σύμβολο. Βαθιά μέσα της ήξερε ότι ο χρόνος μετρούσε γι' αυτήν ανάποδα πια. Ακυρώνοντας την παράσταση της Ρώμης, προσπάθησε να διώξει από πάνω της αυτό το σκοτεινό πεπρωμένο που προέβλεπε. Αλλά το πεπρωμένο δεν αλλάζει δρόμο, όσο και να το ξορκίζουμε εμείς οι ανήμποροι άνθρωποι.

Ακυρώνοντας την παράσταση της Ρώμης, δημιούργησε μια ολόκληρη χιονοστιβάδα επιπτώσεων. Το σκάνδαλο έγινε τεράστιο. Οι εχθροί της ξεσπάθωσαν. Τα πράγματα έφτασαν στο σημείο να θεωρηθεί η συγκεκριμένη ακύρωση παράστασης προσβολή στο πρόσωπο του Προέδρου της Ιταλικής Δημοκρατίας και του ιταλικού λαού γενικότερα. Στο ιταλικό κοινοβούλιο συζητήθηκε μέχρι και η πιθανότητα να κηρυχθεί η Μαρία Κάλλας *persona non grata*. Και λίγους μήνες μετά το σκάνδαλο της Ρώμης έρχεται η τελική σύγκρουση με τον Αντόνιο Γκιρινγκέλι. Τον διευθυντή της Σκάλας του Μιλάνου.

Είναι 19 Μαΐου του 1958. Η Μαρία τραγουδάει Ιμογένη στον *Πειρατή* του Μπελίνι στη Σκάλα. Και τη στιγμή που φτάνει στη φράση του έργου που λέει: «Il palco funesto», που σημαίνει «το καταραμένο ικρίωμα», δείχνει προς το θεωρείο που καθόταν ο Γκιρινγκέλι. Εκείνος οργίζεται με το θράσος

της, αλλά δεν μπορεί να αντιδράσει στη δημόσια αυτή προσβολή. Το έργο τελειώνει και οι φαν της Μαρίας στους εξώστες παραληρούν. Τη χειροκροτούν επί μισή ώρα. Η Μαρία είναι θριαμβεύτρια για ακόμα μια φορά και ο Γκιρινγκέλι την κοιτάζει έξαλλος και ταπεινωμένος από το θεωρείο του. Τέλος, μη μπορώντας να αντέξει την ήττα του, σκέφτεται να της κλείσουν την αυλαία. Μα έτσι δε θα κατάφερε τίποτα. Η Μαρία θα παραμέριζε το ύφασμα της αυλαίας και θα ξανάβγαινε στο ενθουσιώδες κοινό της. Και τότε δίνει την εξής απίστευτη εντολή: να της κατεβάσουν τη σιδερένια αυλαία της πυροπροστασίας. Κι ενώ το κοινό επευφημεί, στο προσκήνιο πέφτει σαν λαιμητόμος η πυροπροστασία και σταματάνε όλα. Έτσι γράφτηκε το τέλος της σχέσης της Κάλλας με τον Γκιρινγκέλι, πέντε μήνες πριν από την απόλυσή της από τη Μετροπόλιταν.

Βεβαίως, αν τα ξανασκεφτεί κανείς, όσο και να θέλει να είναι με το μέρος της Κάλλας, δεν μπορεί παρά να προβληματιστεί με τις τόσες ρήξεις της Μαρίας με τους διευθυντές των θεάτρων που δούλευε. Από τη σύγκρουσή της με τον Μανώλη Καλομοίρη στα πρώτα της βήματα στην Αθήνα και το σκάνδαλο στο Ρίο ντε Τζανέιρο, όπου κόντεψε να σκοτώσει τον διευθυντή της Λυρικής με ένα μελανοδοχείο, μέχρι τις θυελλώδεις σχέσεις της με τον Γκιρινγκέλι και τον Μπινγκ, η Κάλλας είχε έναν ειδικό τρόπο να δημιουργεί εχθρότητες παντού όπου εργαζόταν. Και κυρίως με τους διευθυντές της. Ήταν απλώς τελειομανής και όλοι γύρω της τεμπέλικες μετριότητες; Ή έπασχε από μια περίεργη μανία καταδίωξης που την έκανε καχύποπτη με τους πάντες γύρω της χωρίς λόγο; Η αλήθεια πρέπει να είναι κάπου στη μέση. Θυμάμαι ότι ο Μινωτής (που τη θαύμαζε απεριόριστα), μεταξύ σοβαρού και αστείου, έλεγε ότι είναι καλύτερα να μη διαφωνείς με τη Μαρία. Η παραμι-

κρή αντίρρηση την πανικόβαλλε και την εξελάμβανε ως συνολική αμφισβήτηση. Σπάνια είχε την ψυχραιμία να αντιληφθεί μια διαφωνία στις πραγματικές της διαστάσεις. Συνήθως όποιος της έφερνε αντίρρηση γινόταν στα μάτια της στην καλύτερη περίπτωση ύποπτος. Όποιον διαφωνούσε μαζί της τον θεωρούσε ένοχο συνωμοσίας εναντίον της.

Αυτή η γνώμη του Μινωτή μάλλον δε διέφερε πολύ από την πραγματικότητα. Βεβαίως, ο Μινωτής τη λάτρευε ως τραγωδό και δεν είχε και πολλούς λόγους να αμφισβητεί τις καλλιτεχνικές της επιλογές. Πολλές φορές μάλιστα κατά τη διάρκεια των προβών τον θυμάμαι να μιλάει με ενθουσιασμό για την υποκριτική της. Μια φορά, σε μια επίκληση των θεών που έκανε η Μήδεια, είχε σκοπό να της ζητήσει να γονατίσει και να χτυπήσει με τα χέρια της το έδαφος. Μια κίνηση που έκαναν οι αρχαίοι Έλληνες και ο Μινωτής την ήξερε γιατί αφιέρωσε ολόκληρη τη ζωή του στη μελέτη της αρχαίας τραγωδίας. Και ξαφνικά, πριν της πει οτιδήποτε, βλέπει την Κάλλας να γονατίζει και να χτυπάει το έδαφος. Ο Μινωτής έμεινε άφωνος με το ένστικτό της. Η Κάλλας, χωρίς να έχει καμιά γνώση, έκανε ακριβώς τις κινήσεις που έκαναν και οι αρχαίοι Έλληνες. Ο παππούς μου έλεγε ότι, αν δεν υπήρχε η Παξινού (η γυναίκα του), η Κάλλας θα ήταν η μεγαλύτερη τραγωδός του κόσμου.

Εγώ αυτά δεν τα καταλάβαινα εκείνη την εποχή. Περισσότερο με ενθουσίαζαν οι σοκολάτες της Μις Κάλλας. Και στεναχωρήθηκα πολύ που τις στερήθηκα, γιατί στην Αθήνα του 1958 που επιστρέψαμε φυσικά δεν υπήρχαν πουθενά άσπρες σοκολάτες. Κάποιοι συμμαθητές μου μάλιστα που τους είπα ότι έχω φάει άσπρη σοκολάτα μου έριξαν τέτοιο δούλεμα, που δεν τόλμησα να μιλήσω ξανά γι' αυτό το παράξενο γλυκό της Αμερικής. Όμως το έβαλα σκοπό της ζωής μου να γίνω κι εγώ μουσικός και να ταξιδεύω στην Αμερική, να παίζω

στα μεγάλα της θέατρα και να τρώω χάμπουργκερ και άσπρη σοκολάτα. Αλλά τι να παίζω; Το σίγουρο ήταν ότι δεν είχα φωνή. Είχα όμως πολύ καλό αυτί. Τραγουδιστής δε θα γινόμουν στα σίγουρα. Συνεπώς, έπρεπε να γίνω μουσικός. Και τι να παίζω; Τα επτά στα δέκα παιδιά που έλκονται από τη μουσική θέλουν να μάθουν πιάνο. Αυτό ζήτησα και εγώ από τη μητέρα μου αμέσως μόλις γυρίσαμε στην Αθήνα. Κι έτσι άρχισα μαθήματα πιάνου.

Ήμουν ενθουσιασμένος με την καινούργια μου ασχολία. Το πιάνο ήταν ένας κόσμος ολόκληρος, που τον ψηλάφιζα με ενθουσιασμό. Όσο τα χέρια μου συντονίζονταν με την παρτιτούρα τόσο πιο πολύ μαγευόμουν και ζητούσα όλο και πιο δύσκολες ασκήσεις από τη δασκάλα μου. Και έκανα διάφορα όνειρα που είχαν σχέση με το πιάνο. Με φανταζόμουν με φράκο να δίνω ρεσιτάλ. Να ηχογραφήω δίσκους. Και πάνω απ' όλα να συνοδεύω στο πιάνο τη Μις Κάλλας. Έτσι, η μουσική μου έγινε μανία. Όλη μέρα άλλη δουλειά δεν έκανα. Ή έπαιζα πιάνο ή άκουγα δίσκους. Η μητέρα μου με κυνηγούσε να διαβάσω και τα μαθήματά μου, αλλά πού εγώ! Εκείνα τα χρόνια άκουσα τόσο πολλούς δίσκους και τόσο πολλές φορές, που έμαθα ολόκληρες όπερες απέξω. Γιατί, τι μου άρεσε πιο πολύ από όλα τα είδη της συμφωνικής μουσικής; Φυσικά, η όπερα. Και ιδιαίτερα η ιταλική. Από τη μανία μου για την όπερα έμαθα ιταλικά. Μέσα από τα λιμπρέτα των έργων σιγά σιγά άρχισα να καταλαβαίνω και να μιλάω. Αλλά τα ιταλικά της όπερας είναι τα ιταλικά δύο αιώνες πριν. Αρκετά χρόνια αργότερα, όταν ταξίδεψα μόνος μου στην Ιταλία και κάποιες φορές αναγκάστηκα να μιλήσω και ιταλικά, οι Ιταλοί με κοιτούσαν άναυδοι και με ρωτούσαν: «Μα πού έμαθες ιταλικά και μιλάς τόσο παράξενα;» Γιατί εγώ μιλούσα τη γλώσσα του Βέρντι.

Έτσι το πιάνο και πολύ περισσότερο οι δίσκοι της Μις

Κάλλας με κρατούσαν σε διαρκή επαφή μαζί της. Και παρακολουθούσα από μακριά τη λαμπερή ζωή της. Στο σπίτι μας γίνονταν αρκετά συχνά συζητήσεις γι' αυτήν. Πολλές φορές σκαμπρόζικες, γιατί πάντα οι διασημότητες γίνονται στόχος κουτσομπολιού. Και το 1959 ξεκινούσε για την Κάλλας η περιόδος των μεγάλων κουτσομπολιών και των ερωτικών σκανδάλων, που σημάδεψαν τη δύση της καριέρας της.

Πρώτα απ' όλα, θυμάμαι όταν είχε έρθει στο σπίτι η κυρία Λούρου, λίγες μέρες μετά το ρεσιτάλ της Κάλλας στην Όπερα του Παρισιού. Η Ιωάννα Λούρου ήταν μια υπέροχη και πανέμορφη φίλη της μάνας μου και σύζυγος του πιο διάσημου γυναικολόγου της εποχής, του Νίκου Λούρου, που ήταν γιατρός της βασίλισσας της Ελλάδας και συγγενής της Κάλλας από τη μεριά της μάνας της. Το ρεσιτάλ έγινε στις 19 Δεκεμβρίου του 1958. Η κυρία Λούρου μας το περιέγραψε μαγεμένη λίγες μέρες μετά την Πρωτοχρονιά του 1959. Ήταν η εκδίκηση της Κάλλας στον Γκιρινγκέλι και τον Μπινγκ. Ήταν μια από τις πιο μυθικές στιγμές της. Όλη η γαλλική αριστοκρατία έδωσε το παρών και ανάμεσά τους ο Αγά Χαν, η Μπριζίτ Μπαρντό, μέχρι και ο Τσάρλι Τσάπλιν. Γνωρίζω κάθε άρτια που τραγούδησε εκείνο το βράδυ και τη φαντάστηκα τόσο πολλές φορές, που ήταν σαν να ήμουν κι εγώ εκεί και να την είδα μαζί με την κυρία Λούρου. Φυσικά, αυτό που φανταζόμουν απέχει πολύ από αυτό που βλέπω σήμερα στο YouTube, μιας και είναι από τις λίγες στιγμές της καριέρας της που κινηματογραφήθηκαν. Εκεί, στην πιο όμορφη όπερα του κόσμου, εκείνο το βράδυ ήταν και ένας Έλληνας που επρόκειτο να παίξει τον πιο μοιραίο ρόλο στη ζωή της Κάλλας. Ο Αριστοτέλης Ωνάσης.

1959

Η ΚΡΟΥΑΖΙΕΡΑ

Εμείς τον Ωνάση τον γνωρίζαμε. Ήταν πολύ φίλος του παππού και της γιαγιάς μου. Τους είχε καλέσει πολλές φορές στη θαλαμηγό του, τη «Χριστίνα». Μερικές φορές μάλιστα είχα πάει κι εγώ μαζί τους. Την πρώτη φορά που πήγα στη «Χριστίνα» νόμιζα ότι θα μπορούμε σε ένα μικρό πλεύσιμο για να πάμε ένα ταξιδάκι μέχρι την Αίγινα. Εγώ πίστευα ότι η θαλαμηγός είναι περίπου κάτι σαν καΐκι και κυριολεκτικά τρόμαξα όταν φτάσαμε κοντά στη «Χριστίνα», γιατί αυτό ήταν σαν πλοίο της γραμμής που πηγαίνει στην Κρήτη.

Τον γιο του Ωνάση δεν μπορώ να πω ότι τον θυμάμαι καλά από αυτές τις επισκέψεις. Ίσως επειδή ήταν πολύ ήσυχο παιδί ο Αλέξανδρος. Αυτή που θυμάμαι καλά είναι η Χριστίνα Ωνάση. Ήταν τόσο κακομαθημένη, που δε γινόταν να μην αντιληφθείς την παρουσία της. Στο τραπέζι δεν καθόταν ήσυχη. Έκανε το ψωμί μπαλάκια και τα πετούσε στους καλεσμένους. Άλλη φορά σκορπούσε αλάτι και πιπέρι παντού, με αποτέλεσμα να φτερνίζονται οι καλεσμένοι. Ωστόσο ο

κύριος Άρης (έτσι τον έλεγε ο παππούς μου τον Ωνάση) δεν της έδινε καμιά σημασία. Κάθε τόσο της έλεγε: «Σταμάτα, Χριστίνα», αλλά όχι με πολύ αυστηρό τόνο. Ούτε και η Χριστίνα τού έδινε ιδιαίτερη σημασία. Συνέχιζε απτόητη τις ζημιές της. Το χειρότερο από όλες τις τρέλες που έκανε είναι ότι μετά το φαγητό έπαιρνε τα γλυκά και τα πετούσε στη θάλασσα, να φάνε τα ψάρια σοκολατίνα. Πραγματικά με νευρίαζε πολύ αυτό το κορίτσι.

«Πέτα κι εσύ τη σοκολατίνα σου στα ψάρια, Αλέξανδρε», μου είπε καθώς έτρωγα το γλυκό μου κοντά στην κουπαστή.

«Μα δεν αρέσει στα ψάρια η σοκολατίνα», της απάντησα.

«Τους αρέσει», μου είπε γελώντας και έδωσε μία με το χέρι της στο πιατάκι μου και έπεσε η σοκολατίνα μου στη θάλασσα.

Και δεν έφτανε που έπεσε η σοκολατίνα, έπεσε και το κουταλάκι στο νερό. Έτρεξα αμέσως μέσα να παραδώσω το πιατάκι μου σε ένα γκαρσόνι με μεγάλη αγωνία. Φοβόμουν μήπως καταλάβει ότι έλειπε το κουταλάκι μου και άντε μετά να εξηγήσω πως δεν το έχασα εγώ. Η Χριστίνα μου το πέταξε στη θάλασσα. Ευτυχώς, το γκαρσόνι δεν κατάλαβε τίποτα και πήγε η καρδιά μου στη θέση της.

Ήταν πολύ εκνευριστική η Χριστίνα. Όσο η μαμά της ήταν ένας άγγελος επί της γης τόσο η Χριστίνα ήταν ένα άσχημο διαβολάκι. Αντίθετα, η κυρία Τίνα ήταν απίστευτα όμορφη, κομψή και γλυκιά. Ήταν τόσο διαφορετική από τον σύζυγό της όσο η Μις Κάλλας από τον Τίτα της. Οι δυο γυναίκες ήταν πολύ αριστοκρατικές. Αντίθετα, οι κύριοι ήταν και οι δυο κάτι κοντόχοντροι κοιλαράδες. Βέβαια, ο κύριος Άρης ήταν πολύ καλύτερος από τον Τίτα. Ε, ναι. Πολύ καλύτερος. Πρώτα απ' όλα, ήταν πιο όμορφος. Και το κυριότερο: πιο καλός. Ο Τίτα ήταν ξινός και γρουσουζής. Ο κύριος Άρης όλο γελούσε. Έλεγε αστεία και γελούσε. Και με πήγε και βόλτα

στην Αίγινα με το μικρό αυτοκινητάκι του. Ίσως το έχετε δει σε φωτογραφίες με τον Ωνάση στο τιμόνι και τον Τσόρτσιλ δίπλα του. Ήταν ένα υπέροχο λιλιπούτειο αυτοκίνητο, όπως είναι τα σημερινά Smart. Αλλά τότε ήταν πολύ εντυπωσιακό αυτό το όχημα-μινιατούρα. «Σου αρέσει, Αλέξανδρε;» με ρώτησε ο κύριος Άρης. «Πολύ», του είπα. Και αμέσως μου αγόρασε ένα παγωτό από έναν πλανόδιο παγωτατζή που περνούσε. Ήταν πολύ καλός ο κύριος Άρης. Μα μέσα μου δεν ήθελα να γίνει ζευγάρι με τη Μις Κάλλας.

Ας πάρω, όμως, τα πράγματα με τη σειρά. Την άνοιξη του 1959 ο παππούς μου σκηνοθέτησε και πάλι τη Μις Κάλλας στη *Μήδεια*, στο Λονδίνο, στο Κόβεντ Γκάρντεν. Φυσικά, περίμενα να με πάρει μαζί του στις πρόβες, όπως και στο Ντάλας. Αλλά αυτή τη φορά ο παππούς ήταν κάθετα αρνητικός. Δε συζητούσε καν ένα τριήμερο στο Λονδίνο, να δω λίγη πρόβα και να φύγω. Την προηγούμενη χρονιά η παράσταση ήταν φθινόπωρο, δηλαδή στην αρχή της σχολικής χρονιάς, και δύο βδομάδες απουσίας από το σχολείο στην αρχή της χρονιάς κολάζονται. Χώρια που την προηγούμενη χρονιά πήγαινα ακόμα στο δημοτικό. Τώρα ήμουν στο γυμνάσιο. Τον Ιούνιο θα έδινά εξετάσεις. Δε γινόταν λίγο πριν από τις εξετάσεις της πρώτης γυμνασίου να τρέχω στο Λονδίνο να δω τη *Μήδεια*. Όσο και να παρακάλεσα τον Μινωτή, εκείνος παρέμεινε ανένδοτος.

«Δε θα έρθεις στο Λονδίνο. Έχεις να μελετήσεις τα μαθήματά σου».

Μα τι να τα κάνω τα μαθήματα; σκεφτόμουν. Εγώ είμαι πιανίστας. Τι μου χρειάζονται η αριθμητική και η γεωγραφία; Γιατί με λίγους μήνες μαθήματα θεωρούσα τον εαυτό μου πιανίστα. Το γεγονός είναι ότι δεν πήγα στο Κόβεντ Γκάρντεν.

Όταν γύρισε ο Μινωτής από το Λονδίνο, μας περιέγρα-

ψε με κάθε λεπτομέρεια τις πρόβες και τον θρίαμβό της στο Κόβεντ Γκάρντεν. Έσκαγα από τη ζήλια μου που δεν ήμουν εκεί. Ήταν οι πάντες. Και φυσικά ο κύριος Άρης με την κυρία Τίνα. Ο κύριος Άρης μάλιστα παρέθεσε δεξίωση στο ξενοδοχείο Ντόρτσεστερ προς τιμήν της Μις Κάλλας. Ήταν πολύ γενναιόδωρος ο κύριος Άρης. Για να καταλάβετε πόσο γαλαντόμος ήταν, ένα θα σας πω: Σε κάποιο από τα δείπνα που παρέθετε και είχαν πάει ο παππούς με τη γιαγιά, δίπλα στο πιάτο κάθε κυρίας υπήρχε ένα κουτάκι με ένα κόσμημα από του Cartier. Το ίδιο βράδυ η γιαγιά γύρισε σπίτι με ένα πανάκριβο κόσμημα. Τέτοιος ήταν ο κύριος Άρης. Χάριζε σε όλες τις κυρίες κοσμήματα. Και σε όλα τα παιδιά παγωτά.

Αλλά και η Μις Κάλλας. Αυτή κι αν ήταν σπουδαία. Ο παππούς μάλιστα για να μας δείξει πόσο σπουδαία ήταν μας είπε μια ιστορία που του εκμυστηρεύτηκε ο Μενεγκίνι.

Τον Απρίλιο του '58 η Κάλλας είχε να δώσει κάποιες παραστάσεις της *Άνας Μπολένα* στη Σκάλα του Μιλάνου. Ήταν επανάληψη της παράστασης του Λουκίνο Βισκόντι, που η Κάλλας ήταν προφανώς υποχρεωμένη από το συμβόλαιό της να κάνει. Το κλίμα στη Σκάλα ήταν πολύ αρνητικό. Το ένιωθε. Ήταν σε εχθρικό έδαφος πια. Και δεν ήταν μόνο η διεύθυνση του θεάτρου που τη μισούσε, ήταν και το ίδιο το κοινό. Σαν κάτι να άλλαξε απότομα. Σαν να μην ήταν πια η *Divina*, που δυο χρόνια πριν την έραιναν με ροδοπέταλα οι θαυμαστές της, όταν έβγαινε από το θέατρο της Σκάλας. Είναι πολύ δύσκολο να κατανοήσει κάποιος τις αντιδράσεις του ιταλικού κοινού. Οι Ιταλοί εκείνης της εποχής είχαν ακόμα την όπερα σαν εθνικό σπορ. Και έδειχναν για τους καλλιτέχνες της όπερας τη φανατική λατρεία και τη φανατική αποδοκιμασία που σήμερα επιφυλάσσουν μόνο για τα αστέρια του ποδοσφαίρου. Οι τραγουδιστές της όπερας εκείνα τα χρόνια

ήταν για τους Ιταλούς εθνικοί ήρωες. Ή εθνική ντροπή, όταν έπεφταν σε δυσμένεια. Και αυτή τη χρονιά η Κάλλας ήταν σε δυσμένεια. Το μύριζε στον αέρα του θεάτρου η Κάλλας. Στην κουίντα λίγο πριν βγει είπε: «Δέστε τις ζώνες σας. Η διαδρομή θα έχει πολλές αναταράξεις». Και βγήκε στη σκηνή. Το πρώτο χαστούκι ήταν ότι δεν τη χειροκρότησαν. Αυτή που προκαλούσε θύελλες χειροκροτημάτων βγήκε στη σκηνή σε πλήρη σιωπή. Και όχι απλή σιωπή. Ένα μουρμουρητό άρχισε από τη μια άκρη της αίθουσας στην άλλη. Ένα μουρμουρητό αποδοκιμασίας. Η Κάλλας στάθηκε ακίνητη. Περιμένε κοιτώντας στα μάτια αυτό το σκοτεινό θηρίο που λέγεται κοινό. Σιγά σιγά το μουρμουρητό κοπάζει. Η Κάλλας περιμένει ακίνητη και αγέρωχη. Το μουρμουρητό σταματά. Γίνεται απόλυτη σιωπή. Και τότε δίνει σήμα στον μαέστρο και αρχίζει να τραγουδά. Τραγουδάει θεϊκά. Και στην κορυφαία στιγμή του έργου, όπου η Άννα Μπολένα σύρεται στο δικαστήριο για την άδικη καταδίκη της σε θάνατο, η Μαρία Κάλλας στη φράση «giudici ad Anna», που σημαίνει «εσείς που δικάζετε την Άννα», η Κάλλας στρέφεται κατά μέτωπο στην πλατεία και δείχνει με μια μεγαλειώδη χειρονομία το κοινό της Σκάλας. Σαν να τους έλεγε: «Δεν είστε εσείς ικανοί να με κρίνετε». Η παράσταση τελειώνει. Και τότε γίνεται κάτι ανεπανάληπτο. Το κοινό αντεπιτίθεται με απόλυτη σιωπή. Δε χειροκροτεί κανείς. Ούτε ένας. Αλλά η Κάλλας δεν πανικοβάλλεται. Παραμένει ακίνητη με το κεφάλι ψηλά και ένα υπομειδίαμα στα χείλη. Περιμένει. Εχθρική σιωπή στην πλατεία. Συνεχίζει αυτή τη βουβή πάλη με το κοινό, περιμένοντας ποιος θα σπάσει τη σιωπή πρώτος. Σιωπή. Τότε ο μαέστρος, θαμπωμένος από τη γενναιότητα αυτής της γυναίκας, που παλεύει μόνη με το πλήθος του κοινού, αφήνει την μπαγκέτα του στο πόντιουμ και χειροκροτεί δειλά. Το χειρο-

κρότημά του αντηχεί μοναχικό στη σιωπηλή πλατεία. Ωστόσο, πολύ σύντομα κάποιος άλλος παίρνει το θάρρος και χειροκροτεί μαζί με τον μαέστρο, και μετά κάποιος άλλος, και κάποιος άλλος, και κάποιος άλλος, μέχρι που τα χειροκροτήματα γίνονται μια καταιγίδα που την περιβάλλει ευεργετικά με την έντασή της. Δάκρυα τρέχουν απ' τα μάτια της. Είναι ακόμα μια φορά νικήτρια. Αλλά πόσο σθένος χρειάστηκε για να υποτάξει το εχθρικό κοινό της Σκάλας! Πόση ψυχική δύναμη! Οποιαδήποτε και οποιοσδήποτε άλλος στη θέση της θα έφευγε από τη σκηνή έντρομος από την παγερή αποδοκιμασία του κοινού. Αυτή πάλεψε. Όπως πάλευε πάντα και εδώ στη Σκάλα και σε τόσες άλλες σκηνές.

Αυτή η ιστορία με την Άννα Μπολένα του Βισκόντι του '58 μου θύμισε μιαν άλλη διάσημη παράσταση του Βισκόντι στη Σκάλα. Την *Τραβιάτα* του 1955. Η γιαγιά μου (που μάλλον είχε ακούσει την ιστορία από την Τζουλιέτα Σιμιονάτο) μας έλεγε ότι στο τέλος της τρίτης πράξης, παρ' όλο τον θρίαμβό της, κάποιοι εχθροί της Κάλλας της πέταξαν ραπανάκια στο προσκήνιο. Η Κάλλας, επειδή ήταν σχεδόν τυφλή από την πολλή μυωπία, δεν αντιλήφθηκε τι ακριβώς ήταν αυτό που προσγειώθηκε στα πόδια της και νόμισε ότι ήταν τριαντάφυλλα. Τότε έσκυψε. Τα σήκωσε από το προσκήνιο και τα κράτησε στην αγκαλιά της σαν να ήταν λουλούδια. Παρότι κατάλαβε αμέσως μόλις τα έπιασε ότι ήταν ζαρζαβατικά, το πρόσωπό της δε συσπάστηκε ούτε ελάχιστα. Το χαμόγελό της δε σκοτείνιασε ούτε δευτερόλεπτο. Μπορεί μέσα της να αισθάνθηκε ένα τεράστιο κύμα οργής, αλλά δεν το άφησε στιγμή να την αποσυντονίσει. Ευχαρίστησε το κοινό του εξώστη για το άθλιο δώρο του και τότε το χειροκρότημα των άπειρων φίλων έγινε τετραπλάσιο.

Όλα αυτά έκαναν τη φίλη μου τη Μις Κάλλας ηρωίδα στα

μάτια μου. Ένα είδος οσιομάρτυρα της τέχνης, που σταυρώνεται άδικα από τον χυδαίο όγλο. Αυτή η αδικία που υφίστατο με έκανε φανατικό υποστηρικτή της σε οποιαδήποτε συζήτηση. Σύντομα, όμως, η αφοσίωσή μου στη Μις Κάλλας έμελλε να δοκιμαστεί. Το φθινόπωρο του 1959 ήρθε ένα τεράστιο κύμα από κουτσομπολιά εις βάρος της που με συγκλόνησε. Τον Αύγουστο ο κύριος Άρης την είχε καλέσει στην πιο συζητημένη κρουαζιέρα της «Χριστίνας». Μια κρουαζιέρα μαζί με τον Ουίνστον Τσόρτσιλ. Στα δώδεκά μου χρόνια, βεβαίως, δεν ήξερα ποιος ήταν ο Ουίνστον Τσόρτσιλ, αλλά το όνομά του αναφερόταν στο σπίτι μας με τόσο σεβασμό, που μου δημιουργούσε την εντύπωση ότι ήταν κάτι σαν βασιλιάς ή και ανώτερος. Σαν βασιλιάς και αρχιεπίσκοπος μαζί. Η Μις Κάλλας προσήλθε στο σκάφος με τον άντρα της, τον Τίτα. Ως εδώ όλα καλά.

Τα δύσκολα άρχισαν όταν στις παρέες του μπαμπά και της μαμάς χασκογελούσαν πονηρά κάθε φορά που αναφέρονταν σ' αυτή την κρουαζιέρα. Ένας φίλος του μπαμπά μάλιστα –δε θέλω να πω το όνομά του– είπε την εξής προστυχιά: «Μα τόσα χρόνια με τον Μενεγκίνι τι να κάνει κι αυτή η δόλια! Με τον Άρη κατάλαβε τι θα πει άντρας η καημένη». Ε, όχι. Ε, όχι. Αυτό παραήταν πρόστυχο. Ήθελα να τον βρίσω αυτό τον κύριο, αλλά κρατήθηκα και πήγα στο δωμάτιό μου, πολύ νευριασμένος.

Μα είναι δυνατόν να τη μισούν τόσο αυτή τη γυναίκα; Τι τους έχει κάνει; Γιατί να λένε τέτοιες προστυχιές; Είναι δυνατόν η Μις Κάλλας να πήρε τον άντρα της κυρίας Τίνας; Πώς θα μπορούσε αυτός ο άγγελος της τέχνης να κάνει κακό σε έναν άλλο άνθρωπο; Και μάλιστα σε μια κυρία τόσο καλή και γλυκιά όσο η κυρία Τίνα. Είναι δυνατόν να πήρε τον άντρα αυτής που τη φιλοξενούσε; Όχι βέβαια. Ήταν δυνα-

τόν ο κύριος Άρης, που ήθελε πάντα να τους έχει όλους γύρω του ευχαριστημένους, να έκανε τέτοιο κακό στην κυρία Τίνα και τα παιδιά του; Εντάξει, η Χριστίνα ήταν λίγο άτακτη, όμως δεν της άξιζε να πάθει τέτοιο κακό. Όχι. Το αποφάσισα. Όλα αυτά ήταν ψέματα. Η Μις Κάλλας ήταν αδύνατον να κάνει τέτοια απρέπεια. Μπορεί ο άντρας της να ήταν σαν γέρος βάτραχος, αλλά αυτό δεν ήταν λόγος να τον απατά. Μια γυναίκα που ενσάρκωσε με τέτοια θέρμη τόσες πιστές ερωτευμένες δεν ήταν δυνατόν να είναι μοιχαλίδα. Τέρμα και τελείωσε.

Αμ δε, που τελείωσε. Τα κουτσομπολιά όλο και δυνάμωναν. Σε λίγο τα έγγραφαν και οι εφημερίδες. Και τα περιοδικά. Παντού φωτογραφίες. Παντού υπονοούμενα. Και δεν έφταναν αυτά. Στο σπίτι μας πια μιλούσαν ανοιχτά για το θέμα και ο παππούς και η γιαγιά. Η Μις Κάλλας ήταν ερωμένη του κυρίου Άρη. Έπρεπε να το αποδεχτώ. Αλλά ήταν πολύ δύσκολο. Η ηρωίδα μου, το ίνδαλμά μου είχε κάνει ένα ασυγχώρητο λάθος. Κατέστρεψε μια οικογένεια. Δεν μπορούσα να το δικαιολογήσω μέσα μου. Γιατί; Γιατί; Ας έβρισκε έναν άλλον άντρα, αν δεν της άρεσε ο Τίτα. Μα όχι έναν παντρεμένο. Αν με είχε ρωτήσει, θα μπορούσα να της συστήσω τουλάχιστον δέκα φίλους της γιαγιάς μου απ' το θέατρο που δεν είχαν γυναίκες. Βέβαια, μερικά χρόνια μετά κατάλαβα ότι αυτοί οι φίλοι της γιαγιάς μου δεν είχαν γυναίκες γιατί ήταν γκέι, αυτό όμως είναι άλλο ζήτημα. Το θέμα μου εκείνο τον καιρό ήταν η μοιχεία της Μις Κάλλας και δε σας κρύβω ότι μέσα μου πάγωσα απέναντί της. Σταμάτησα να ακούω τους δίσκους της και δήλωνα κι εγώ θαυμαστής της Τεμπάλντι. Της μόνιμης ανταγωνίστριάς της στην όπερα. Ήμουν θαυμαστής της Τεμπάλντι και υποστηρικτής της Τίνας Ωνάση, που σίγουρα πληγώθηκε με αυτή την ιστορία. Σκεπτόμουν τα ανοι-

χτόχρωμα μάτια της να γεμίζουν δάκρυα από τη διπλή προδοσία που υπέστη. Ναι. Δεν αγαπούσα πια τη Μις Κάλλας. Αγαπούσα αυτό τον άγγελο που λεγόταν Τίνα Ωνάση. Μέχρι που ράγισε και η δική της εικόνα μέσα μου.

Το φθινόπωρο του 1959 τα δύο διαζύγια, των Ωνάση και των Μενεγκίνι, ήταν γεγονός. Και τα κουτσομπολιά δυνάμωσαν, ώσπου στο τέλος παρέσυραν και την αγιοποιημένη εικόνα της κυρίας Τίνας. Γιατί κάποια μέρα άκουσα ότι και η κυρία Τίνα δεν ήταν τόσο αθώα όσο τη νόμιζα. Είχε για αρκετά χρόνια έναν νεαρό Λατίνο εραστή. Τον Ρεϊνάλτο Χερέρα. Τι; Είχε εραστή και η κυρία Τίνα; Απατούσε τον άντρα της και η κυρία Τίνα; Βεβαίως. Το έλεγαν πια πεντακάθαρα και ο παππούς και η γιαγιά. Άρα ήταν αλήθεια. Η Τίνα είχε εραστή τον Χερέρα, και μάλιστα φανερά. Ο κύριος Άρης το ήξερε εδώ και καιρό. Αυτό το χτύπημα ήταν ακόμα πιο δυνατό. Ξαφνικά μου δημιουργήθηκε η απογοητευτική αίσθηση ότι όλοι οι μεγάλοι σε μας τα παιδιά δείχνουν το καλό τους πρόσωπο και πίσω από την πλάτη μας κάνουν αίσχη. Ξαφνικά έγινα δύσπιστος για τα πάντα. Έγινα ένας μικρός εισαγγελέας που καταδίκασε τους πάντες, και μάλιστα πολύ αυστηρά. Δεν ήθελα να ξαναδώ ούτε τον κύριο Άρη ούτε την κυρία Τίνα και, πάνω απ' όλα, δεν ήθελα να ξαναδώ τη Μις Κάλλας. Τώρα πια αναζητούσα δίσκους μόνο της Τεμπάλντι.

Αυτή η αρνητική μου στάση κάμφθηκε κάπως προς το τέλος της χρονιάς. Ο παππούς είχε ξαναπάει στο Ντάλας για μια επανάληψη της *Μήδειας* με τη Μις Κάλλας. Αυτή τη φορά δε ζήτησα καν να τον ακολουθήσω. Αν σκηνοθετούσε την Τεμπάλντι, μάλιστα. Αλλά ακόμα μια *Μήδεια* με τη Μις Κάλλας δεν την είχα καθόλου όρεξη. Όταν γύρισε ο Μινωτής από την Αμερική, μας διηγούνταν και πάλι διάφορα, ανάμεσά τους και μια πολύ στενάχωρη ιστορία. Εκεί στο Ντάλας,

πριν από τη *Μήδεια*, η Μις Κάλλας έπαιξε *Λουτσία ντι Λαμερμούρ* σε σκηνοθεσία Φρόνκο Τζεφιρέλι. Η Κάλλας ήταν πολύ νευρική και ευερέθιστη εκείνο τον καιρό. Κατά τη διάρκεια της προεμέρας μάλιστα σταμάτησε την παράσταση και έκανε παρατήρηση σε μια νεαρή που τραβούσε φωτογραφίες. Όταν η νεαρή έκρυψε τη μηχανή της, εκείνη συνέχισε, πάντα όμως με κάποιον εκνευρισμό. Και φτάνει, τέλος, στη σκηνή της τρέλας. Και εκεί η τελική νότα της σπάει και γίνεται στριγκλιά. Η Κάλλας, θεατρίνα πάνω απ' όλα, δε χάνει την ψυχραιμία της. Παριστάνει ότι λιποθυμά και πέφτει κάτω, σε μια προσπάθεια να δείξει ότι η στριγκλιά ήταν ηθελημένη. Και πράγματι, ο κόσμος έτσι το εξέλαβε και την αποθέωσε. Μα εκείνη γύρισε τρομοκρατημένη στο καμαρίνι μουρμουρίζοντας: «Δεν μπορεί, την έχω τη νότα. Την έχω». Πήγε στο πιάνο. Προσπάθησε να πιάσει τη νότα. Μάταια. Προσπάθησε δεύτερη φορά. Πάλι η νότα της έσπασε. Προσπάθησε ξανά και ξανά, επτά φορές. Μάταια.

Αυτή η εικόνα της Μις Κάλλας ηττημένης από την ίδια της τη φωνή με συγκλόνησε. Και ράγισε μέσα μου η αδιαλλαξία μου για το παράπτωμά της. Δεν της άξιζε αυτή η τιμωρία. Όχι, δεν της άξιζε. Έκανε ένα λάθος. Ήταν ανάγκη να το πληρώσει τόσο ακριβά; Και ξαφνικά τη συμπάθησα ξανά. Και ευχόμουν αυτό το γεγονός στο Ντάλας να ήταν τυχαίο. Στο κάτω κάτω, τον αγάπησε τον κύριο Άρη. Τι έφταιγε που η καρδιά της διάλεξε αυτόν; Και χωρίς να το καταλάβω άρχισα να μπαίνω στη θέση της και να τη συγχωρώ.

Ο Αλέξανδρος Αντωνόπουλος, λόγω της γιαγιάς του Κατίνας Παξινοπού και του παππού του Αλέξη Μινωτή, είχε την τύχη να γνωρίσει πολλούς θρυλικούς καλλιτέχνες, ξένους και Έλληνες. Ωστόσο, η Κάλλας, για κάποιον περίεργο λόγο, του ενέπνευσε κάτι παραπάνω από θαυμασμό. Είχαν μόνο πέντε σύντομες συναντήσεις· σίγουρα ασήμαντες για εκείνη αλλά καθοριστικές για τον μικρό Αλέξανδρο.

Την πρώτη φορά που βρέθηκαν μαζί, το 1958, ο Αλέξανδρος ήταν έντεκα ετών και αρχικά αισθάνθηκε απέναντί της φόβο, που εξελίχθηκε σχεδόν αμέσως σε μια ενθουσιώδη φιλία, όταν η Κάλλας τού χάρισε την πρώτη του λευκή σοκολάτα. Χάρη σε αυτή τη λευκή σοκολάτα έγινε λάτρης της όπερας και παραμένει μέχρι σήμερα. Και όχι μόνο της όπερας αλλά και της ίδιας της Κάλλας, που σιγά σιγά αποτυπώθηκε στο μυαλό του ως μια συμβολική εικόνα πάθους και αφοσίωσης στην τέχνη.

Το ΜΗΝ ΕΝΟΧΛΕΙΤΕ ΤΗ ΜΙΣ ΚΑΛΛΑΣ είναι η ιστορία αυτής της εικόνας, όπως καταγράφηκε στην παιδική και νεανική ψυχή του Αλέξανδρου· μιας εικόνας, που βρίσκεται στον βυθό της μνήμης πια, ωστόσο εκπέμπει ακόμα την αιγιματική της σαγήνη. Ποια ήταν, όμως, η Μαρία Κάλλας;

Πραγματικότητα, φαντασία, εξιδανίκευση και απομυθοποίηση συμπλέκονται και αλλοιώνουν την εύθραυστη ύλη της αλήθειας των γεγονότων, που φαντάζει όλο και πιο απροσπέλαστη. Το μόνο που μας μένει είναι η αλήθεια των αισθημάτων μας.

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ

www.psichogios.gr

ISBN: 978-618-01-3768-2

9 786180 137682

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΕ: 24924

Ε Σ Ε Ι Σ Κ Ι Ε Μ Ε Ι Σ Π Α Ν Τ Α Σ ' Ε Π Α Φ Η